

Визначний український ботанік М.І. Котов і його внесок у охорону рослин України

Висвітлюється діяльність відомого українського ботаніка професора М.І.Котова в галузі охорони рослин в Україні. Показано його внесок у збереження видового складу флори України.

Дослідження та надбання М.І. Котова в галузі охорони рослин стали підґрунтям подальшої роботи інших науковців. Праці вченого, присвячені охороні видового складу флори, а також складені ним списки рідкісних рослин використовуються вченими й у наш час. У цьому полягає актуальність дослідження. Важливо прослідкувати внесок ученого в охорону рослин в Україні, щоб з'ясувати вагомість його спадщини в даній галузі.

Михайло Іванович Котов — ботанік, флорист, систематик, геоботанік, ресурсознавець, доктор біологічних наук (1940), професор (1943) — народився 27 жовтня 1896 р. у м. Задонськ Воронежської губернії (нині Липецька область, Росія) в сім'ї вчителя. У 1899 р. батьки переїхали до Харкова, де Михайло отримав середню освіту у 3-ій чоловічій гімназії. У 1922 р. він закінчив Харківський університет. У 1923—1927 рр. працював геоботаніком Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ); 1927—1928 рр. — старшим науковим співробітником Українського інституту прикладної ботаніки в Харкові; 1929 — 1936 рр. — в Українському інституті рослинництва в Харкові.

У 1938 р. М.І.Котов переїхав до Києва, де працював старшим науковим співробітником Інституту ботаніки АН УРСР до 1978 р. (1941—1971 очолював відділ систематики і географії вищих рослин). 25 серпня 1978 р. М.І. Котов помер у час експедиції до Приельбрусса.

Професор М.І. Котов відомий як учений, що мав оригінальні принципи судження з усіх питань, які стосуються того чи іншого регіону, таксону будь-якого рангу, історії розвитку рослинного світу, хорології окремих видів тощо.

М.І. Котов

З його ім'ям пов'язано багато починань з досліджень флори України та її раціонального використання. Учений приймав участь у розробці 12-томної праці «Флора УРСР», був відповідальним редактором окремих її томів і автором обробки багатьох великих родин (Brassicaceae, Violaceae, Apiaceae, Scrophulariaceae, Orobanchaceae, Dipsacaceae), складних та критичних родів з інших родин (Potentilla — Rosaceae, Hieracium, Taraxacum — Asteraceae тощо). Він був також одним із основних авторів праць: «Визначник рослин України» (три видання), «Бур'яни України», окремих робіт, присвячених корисним росли-

нам — ефіроолійним, лікарським, кормовим тощо [4].

Наукова спадщина М.І. Котова містить понад 360 наукових друкованих праць. Він був ученим широкого профілю, мав глибокі знання не лише в ботаніці, але й суміжних дисциплінах — географії, геології, кліматології тощо. Це визначило широту його підходу до розгляду багатьох проблем, що стосувалися питань флористики, систематики рослин, ботанічної географії, ресурсознавства, охорони природи, геоботаніки, історії ботанічної науки.

М.І.Котов умів організувати колектив, допомогти усвідомити важливість проблеми, правильно інтерпретувати результати, а його публікації неодмінно привертати увагу дослідників і знаходили численні послідовників.

Михайло Іванович зробив великий внесок у справу охорони природи, ставши одним із перших учених в Україні, що ґрунтовно займалися цим питанням. Він складав списки рідкісних рослин України. Ці матеріали в подальшому доповнювалися і були покладені в основу сучасних списків рослин, які підлягають охороні та занесені до «Червоної книги України». М.І. Котов брав активну участь в охороні природи і створенні заповідних ділянок. Він дослідив також стан охорони природи на території колишнього СРСР [1].

Слід зазначити, що перші списки рідкісних рослин М.І. Котов склав у 1914–1916 рр., ще навчаючись у гімназії в Харкові. У періоди літніх канікул він брав участь у ботанічних екскурсіях по річці Оскол у Воронезькій та Харківській губерніях. У результаті цих екскурсій він зібрав багато гербаріїв, які опрацьовував у подальшому, доповнюючи їх новими зборами. Один із результатів цієї роботи — складення перших списків рідкісних рослин України [16, с.28].

Думки щодо охорони рослинного світу з'явилися у М.І.Котова в час роботи в Сільськогосподарському науковому комітеті України (СГНКУ). У 1922 р., навчаючись на останньому курсі Харківського інституту Народної освіти, він одночасно працював геоботаніком Сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему УРСР, а згодом — замісником голови Бюро сільськогосподарських

наук при Наркомземі. Молодий дослідник проводив науково-організаційну роботу та приймав безпосередню участь у переведенні Сільськогосподарського наукового комітету з Києва до Харкова. На цій посаді М.І. Котов пробув до 1923 року. Наукова робота вченого в цей період була спрямована на підготовку, обробку та збір матеріалів для «Ботанічного путівника по околицях міста Харкова» як посібника для вищих навчальних закладів.

У червні 1922 р. М.І. Котов разом з професором О.А. Янатою, який був головою Сільськогосподарського наукового комітету України, брав участь у заходах щодо охорони Асканії-Нової. Зокрема, у якості офіційної особи він був учасником з'їзду щодо захисту рослин від шкідників, І сесії Асканійського комітету, І з'їзду з виробничих сил України і зробив там низку доповідей [8–10, 15].

Наукова співпраця М.І. Котова з О.А. Янатою дала поштовх для подальших досліджень у галузі ботаніки й охорони природи. О.А. Яната — один із засновників «Українського ботанічного журналу», на сторінках якого друкувалися праці М.І. Котова; починаючи з 1928 р., він був ученим секретарем СГНКУ, керував його Ботанічною секцією та редагував «Вісник сільськогосподарської науки». Після ліквідації СГНКУ в 1928 р. О.А. Яната працював професором Харківського сільськогосподарського інституту, де організував і очолював Інститут прикладної ботаніки й Інститут рослинництва.

Робота в Сільськогосподарському науковому комітеті України та знайомство з професором О.А. Янатою стали одним із факторів формування наукового світогляду молодого вченого. Саме в цей час у М.І. Котова виникають перші думки щодо охорони природи, з'являються його перші напрацювання в даному напрямку. Тоді ж за завданнями комітету вчений проводив ботанічні дослідження.

У 1916–1923 рр. М.І. Котов відвідував місцевість Святі Гори на території Сталінської (нині — Донецької) області. Дослідивши видовий склад рослинності, він встановив, що багато рослин є рідкісними та цікавими для ботанічної науки й описав їх. Основне їх поширення —

здебільшого схід: Кавказ, Середня Азія тощо. Учений вказав, що у Святих Горах рідкісний комплекс досліджених рослин є вартим особливої уваги ще й тому, що стосовно причин його виникнення в науковому товаристві не було загальної думки. М.І. Котов дотримувався погляду, що рослинність Святих Гір збереглася з часів між кількома льодовиковими періодами. Саме тому реліктовий святогірський сосновий бір – єдине в Україні місце, де сосна (*Pinus silvestris* L.) росте на крейдианих ґрунтах.

У 1926 р., досліджуючи рослинність Святих Гір, М.І. Котов висловив побажання, щоб відповідні державні органи (Наркомзем, Наркомос, ВУПЛ) звернули увагу на необхідність охорони крейдианого бору. Учений зауважив, що більш детальне вивчення рослинності цієї місцевості є передумовою організації лісової науково-біологічної станції. За його словами, «Треба вжити всіх заходів, щоб зберегти природу Святих Гір і організувати тут заповідник з науково-біологічною станцією. Помешкання колишнього монастиря та гостиниця, що міститься біля самого крейдового бору, дають можливість організувати тут станцію. Зараз становище якраз протилежне – природа Святих Гір гине. Хоч у будинках колишнього монастиря і міститься «Будинок відпочинку для робітників Донбасу», але немає наукової установи, яка б зацікавилася Святими Горами більше, ніж місцем для спочинку» [14, с.196].

Результати досліджень М.І. Котов опублікував у статтях [13,14].

У 1927 р. М.І. Котов виступив з ініціативою створення заповідника «Святи Гори» [13, с.125]. Зусиллями вченого у 1963 р. Гори Артема було оголошено пам'яткою природи, а в 1975 р. – державним ландшафтним заказником.

У подальшому вчений досліджував рослинність заповідників, описуючи стан та наявність рідкісних видів на заповідних територіях різних природних зон УРСР. У 1939 р. він разом з колегою Є.Д. Карнаух дослідив рослинність восьми заповідників Сталінської області: Хомутівський степ (до складу якого увійшов обласний заповідник), Кам'яні могили, Білосарайська коса, Провальський степ, Урочище Дерезувате Тімі-

рязевського лісництва, Грабова Балка, Савур-Могила і знову Святи Гори .

Результатами роботи стали висновки щодо наявності багатьох рідкісних реліктових видів із розірваним ареалом серед рослинності заповідників. Також у районах, близьких до заповідників (на численних крейдианих оголеннях та в кам'янистих степах, на сланцях, піщаниках, вапняках), учені знайшли багато цікавих рідкісних рослин. М.І. Котов зазначав, що для збереження цієї рослинності та флори необхідно організувати в Сталінській області такі заповідники: лісові, степові, на підвищеннях, приморські.

Результати цих досліджень увійшли до статті М.І. Котова та Є.Д. Карнаух «Рослинність заповідників Сталінської області» [18].

Розширення природно-заповідного фонду на Донеччині відбулося наприкінці ХХ ст. вже після смерті М.І.Котова.

У 1939 – 1940 рр. з ініціативи академіка М.Г. Холодного М.І. Котов досліджував рослинність заповідника «Гористе», розташованого в південній частині межиріччя Дніпра та Десни поблизу Вишгорода. М.І. Котов дійшов висновку, що сосновий бір поблизу села Новосілки, розташованого поруч із заповідником «Гористе», та субір заповідника значно відрізняються рослинністю. У суборі заповідника вчений знайшов такі рідкісні та цікаві рослини: шпегель весняний (*Spergula vernalis* Willd.), омега австрійська (*Viscum austriacum* Wiesb.), латаття біле (*Numphaea alba* L. var *minoriflora* As. et Gr.). Остання з названих рослин була знайдена вперше на території СРСР [11, с.106]. Нині від колишнього заповідника залишилося урочище в заплаві Дніпра, а між дамбою та обвідним каналом нині знаходиться база відпочинку «Гористе» [3].

У 1955–1956 рр. з метою вивчення флори Криму було проведено низку експедицій, у яких взяв участь М.І. Котов. Однією з найбільш важливих стала експедиція в район гори Карадаг, яка дозволила М.І.Котову виявити наявність багатого видового складу рослинності на різноманітних кам'янистих породах та обвалах, де вчений знайшов багато рідкісних та ендемічних для Криму рос-

лин. Карадаг виявився єдиним місцем в СРСР, де зростав мох *Pterogonium gracile* (Hedw.) Sm., житняк карадагський (*Agropyrum karadaghense* Kotov), смілка Сирейшикова (*Silene syreistchikowii* P.Smirn), жабриця малопроменева (*Seseli pauciradiatum* Schischk.), еремурус Юнге (*Eremurus Jungae* Juz.), шоломниця різнокольорова (*Scutellaria heterochromus* Jungae.), а також рідкісний кримський ендем – півонія каменелюбна (*Raeonia lithophilica* Kotov).

На мергелевих схилах скелі Сокол поблизу м. Судак М.І. Котов знайшов місцезростання реліктової сосни Станкевича (*Pinus stankewiczii* (Sukacz.) Fomin), що збереглася в Криму тільки на заході від Балаклави до мису Аїя на південному березі. На гальці поблизу моря поруч із селом Лагерне вчений виявив рідкісний чагарник нітрарії Шобера (*Nitraria schoberi* L.). Досліджувана територія виявилася найзахіднішим місцем розташування цієї рослини на території СРСР [12, с.113].

У результаті дослідження рослинності Криму вчений разом з колегами зібрав великий гербарій, який було передано до Інституту ботаніки АН УРСР. Опрацювавши гербарні збори, М.І. Котов склав списки рідкісних та цікавих видів рослин Криму.

У праці [19], написаній у співавторстві з С.С. Харкевичем, М.І. Котов вказав на такі основні завдання заповідників щодо рослинних об'єктів: збереження типових природних ділянок; охорона, відтворення і розмноження найбільш цінних місцевих видів; вивчення місцевої природи і природних ресурсів, відшукування способів збагачення та найбільш раціонального використання; реконструкція флори; поширення серед населення наукових знань про природу, про її розумне використання, збагачення та охорону. Було розглянуто заповідники УРСР станом на 1951 р. і вказано їх значення:

Кримський державний заповідник ім. В.В. Куйбишева (нині – Кримський природний заповідник). Завдяки карстовим явищам у гірській частині Криму ліси відігравали величезне значення для накопичення та більш рівномірного розподілу атмосферних опадів і регулювання стоку. Тому одним із основних завдань науко-

вих співробітників заповідника було визначено вивчення та збереження цих лісів, що мали велику ґрунтозахисну й водоохоронну роль.

Азово-Сиваський державний заповідник (нині – Азово-Сиваський національний природний парк). У ньому проводились вивчення та охорона оригінальної надморської степової флори та рослинності. Досліджуючи його рослинність, М.І. Котов описав дуже посухостійку й цінну в кормовому відношенні рослину – люцерну прямостоячу (*Medicago erecta* Kotov).

Чорноморський державний заповідник (нині – Чорноморський біосферний заповідник), де вивчалась та охоронялась рослинність причорноморських степів. М.І. Котов виявив тут дуже рідкісну для України рослину *Chrysorogon gryllus* (L.) Trin. (золотобородник цикадовий) – цінний вид для закріплення надморських пісків. До завдань заповідника вчений відніс охорону цінних ділянок північних лісів, утворених вільхою та іншими породами.

Заповідник Хомутівський степ (нині – відділення Українського степового природного заповідника НАН України). Серед його завдань – охорона різнотравно-типчакового ковилового степу та його багатой рослини. М.І. Котов описав знахідку в заповіднику таких цікавих степових рослин, як катран татарський (*Crambe tatarica* Sebeok.) та півонія тонколиста, або воронець (*Raeonia tenuifolia* L.).

Заповідник Кам'яні Могили (нині – відділення Українського степового природного заповідника НАН України). Одним із його завдань була охорона багатого видового різноманіття рослинності. М.І. Котов описав заповідник як місце зростання низки гірських ендемічних і реліктових рослин. Також заповідник відіграв важливе наукове значення для висвітлення історії розвитку рослинного світу півдня України.

Заповідник Стрільцький степ (нині – Стрільцівський степ – відділення Луганського природного заповідника НАН України). Одним із завдань заповідника М.І. Котов виокремив охорону рослинності північного варіанту різнотравно-типчакових ковилових степів.

Заповідник Михайлівська цілина (нині – окремий степовий природний заповідник на Сумщині). Одним із завдань запо-

відника була охорона північних степів з багатьма вологолюбними рослинами. На момент дослідження М.І. Котова це був єдиний степовий заповідник у лісостеповій зоні УРСР. Учений описав у ньому рідкісну лікарську й декоративну рослину – адоніс весняний, або горлицвіт (*Adonis vernalis* L.). За свідченням М.І. Котова, Михайлівська цілина мала значення для пізнання закономірностей зміни степів у зв'язку зі зміною фізико-географічних умов у широтному напрямку.

Степовий заповідник Асканія-Нова (нині – Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна). За свідченнями М.І. Котова, цілинний ковиловий степ на території заповідника зберігся як пасовище у зв'язку з роботами по акліматизації тварин, які проводилися поміщиком Ф.Е. Фальц-Фейном. У перші роки після створення заповідника було проведено детальне ботанічне вивчення цілинного степу, що належав до південних типчаково-ковилових степів.

М.І. Котов дослідив значення в охороні рослинного світу не лише заповідників, але й інших природоохоронних територій. Зокрема, він розглянув такі дендропарки: Тростянецький (нині Державний дендрологічний парк «Тростянець» НАН України); «Олександрія» (м. Біла Церква) (нині державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України); «Софіївка» (м. Умань) (нині Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України); Устимівка (нині Устимівський дендрологічний парк); Веселі Боковеньки (нині дослідно-селекційний дендрологічний лісовий центр «Веселі Боковеньки»); дендропарк ботанічного саду АН УРСР (нині частина Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України); дендропарк Інституту лісу АН УРСР (нині дендропарк Українського науководослідного інституту лісового господарства та агромеліорації).

Вчений вказав на значення цих дендропарків для озеленення як зразків садово-паркового будівництва, а також джерел цінного насінневого матеріалу. Їхнє значення полягало також у вивченні досвіду та в подальшому розвитку теорії акліматизації деревних і чагарникових рослин. Такі дендропарки мали природоохоронне значення.

М.І. Котов дійшов висновку, що у 1951 р. кількість природоохоронних те-

риторій на території України була недостатньою для збереження видового різноманіття рослинного та тваринного світу. Тому він запропонував створити нові заповідники: в Українських Карпатах, на Поліссі, у Провальському степу Ворошиловградської (нині Луганської) області, в околицях гори Карадаг у Криму, в околицях міста Кременець; у Сталінській (Донецькій) області: урочище Грабова Балка, урочище Дерезовате, Савур-Могила, Білий яр; у Харківській області: Гомельшанська лісова дача, лісове урочище Чернеччина, на схилах річки Великий Бурлук і на цілині Баюрки; у Полтавській області: лісове урочище Парасоцьке, Мале Перещепинське болото; на ділянці лісу Старий Манзер в Одеській області, у степу Пантелиха Тернопільської області, у степу Масьок Станіславської (нині Івано-Франківської) області.

Вчений вважав, що слід відновити такі заповідники: Середньодніпровський лісостеповий заповідник у Черкаській області, у Карлівському степу Полтавської області, Гористе в Київській області.

М.І. Котов відмітив, що навіть при великій кількості заповідників не вдасться взяти під охорону всі території, які цього потребують. Адже заповідники здатні охоплювати лише найбільш визначні ділянки й об'єкти, що знаходяться на порівняно обмежених площах, на яких різноманітність умов та живих організмів не може бути виявлена повною мірою. Тому він пропонував знаходити інші форми охорони більш цікавих рослинних видів і закликав: «Не можна допускати, щоб гинула наша флора, і не заради простого інтересу до колекціонування, а в зв'язку з тим, що види рослин, які зараз не мають практичного значення для людини, в дальшому можуть виявитися дуже цінними» [19, с.10].

М.І. Котов вважав, що у справі охорони рослинного світу велику роль мали відіграти ботанічні сади. На його думку, кожен ботанічний сад повинен вирощувати всі ендемічні, реліктові, вимираючі, рідкісні й узагалі цікаві види місцевої флори. Внаслідок цього, ботанічні сади внесли б свою частку до справи вивчення та охорони природи. Це значно підвищило б наукове, культурно-освітнє й виховне значення ботанічних садів, оскільки відвідувачі мали

б змогу познайомитися з важливими проблемами ботанічної науки на місцевому матеріалі.

1956 р. в УРСР було 22 ботанічні сади, але в жодному з них не проводився той обсяг роботи, рекомендований М.І. Котовим. Така ж ситуація була в УРСР і з заповідниками, яких на той час було 8.

Учений вважав, що потрібно перетворити кожен заповідник у справжній науково-дослідний заклад. У кожному заповіднику слід мати експериментальну ділянку для вивчення найцінніших місцевих рослин, а також рослин, узятих із інших районів. М.І. Котов наголошував на необхідності обміну насінням у заповідниках, що залучило б їх до загальної роботи над виявленням і використанням рослинних багатств України [18].

У 1960 р. вийшов «Закон про охорону природи УРСР», одним із авторів якого був М.І. Котов. Спільними зусиллями охоронців природи рекомендації М.І. Котова та інших вчених щодо створення та роботи заповідників і ботанічних садів почали втілюватися в життя.

Матеріали, зібрані М.І. Котом у численних експедиціях, були використані ним при складанні першого в Україні списку рослин, які потребують охорони. Список циз 39 рідкісних видів рослин було опубліковано 1962 р. [2].

Значна частина досліджень М.І. Котова була пов'язана зі сходом України. Учений дослідив та зібрав значний гербарний матеріал на території сучасних Донецької та Луганської областей. 1974 р. він описав рідкісні рослини сходу України та вказав на необхідність їхньої охорони.

Того ж року він взяв участь у VI Всесоюзній нараді з питань вивчення і освоєння флори та рослинності високогір'їв (Ставрополь), де виступив із доповіддю «О редких и эндемичных близкородственных растениях гор Кавказа, Крыма, Урала, Донецкого кряжа и Среднерусской возвышенности».

У 1975 р. у Ленінграді відбувся XII Міжнародний ботанічний конгрес, на якому розглядалися питання охорони природи. М.І. Котов виступив на ньому з доповіддю «Реликтовые и вымирающие волчегородники (р. *Daphne*) в СССР».

Вчений опублікував низку праць, присвячених охороні рослин Украї-

ни та інших республік СРСР: «Нові та рідкі рослини Криму» (1958), «Редкие, эндемичные и исчезающие виды растений УССР и необходимость их охраны» (1962), «Рідкісні та ендемічні рослини флори України і необхідність їх охорони» (1964), «Рідкісні, ендемічні й нові рослини Кабардино-Балкарії та Північної Осетії» (1975), «Рідкісні рослини морського узбережжя в Латвійській РСР» (1977).

До третього видання «Червоної книги України» (2009) входять багато рослин, на необхідність охорони яких вказував М.І. Котов. Це, зокрема, сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.), плаунець заплашний (*Lycopodium inundatum* L.), ковила пірчаста (*Stipa pennata* L.), ковила волосиста (*Stipa capillata* L.), рябчик руський (*Fritillaria ruthenica* Wikstr.), зозулині черевички справжні (*Cypripedium calceolus* L.), билинець довгорогий (*Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br.), любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.), жировик Льюзеля (*Liparis laeselia* (L.) Rich.), смілка крейдова (*Silene cretaceae* Fisch. ex Spreng.), півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.), дельфіній руський (*Delphinium rossicum* Litv.), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.), горицвіт волзький (*Adonis wolgensis* Steven ex D.C.), дворятник крейдовий (*Diplotaxis cretacea* Kotov), левкой запашний (*Matthiola fragans* Bunge), вовче лико Софії (*Daphne sophia* Kalen.), вовче лико кримське (*Daphne taurica* Kotov), гісоп крейдовий (*Hyssopus cretaceus* Dubjan.), льонок крейдовий (*Linaria cretacea* Fisch. ex Spreng.), ранник крейдовий (*Scrophularia cretacea* Fisch. ex Spreng.), полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca* M.Bieb. ex Besser), бурачок савранський (*Alyssum savranicum* Andrz.), еритроній собачий зуб (*Erythronium dens-canis* L.) [19].

Укладачі третього видання «Червоної книги України» користувалися такими працями М.І. Котова: «Опис деяких нових видів з України» (1926, у співавторстві з М. Клоковим та Є. Лавренком), «Редкие, эндемичные и исчезающие виды растений УССР и необходимость их охраны» (1962), «Определитель высших растений Украины» (1987, одним із авторів якого був М.І. Котов), а також III, IV, V та VIII, IX, X томи «Флори УРСР», редактором яких виступив М.І. Котов.

Праці М.І. Котова відіграли важливу роль при створенні статей «Зеленої книги України» — списку рідкісних і типових для певної місцевості рослинних угруповань, які потребують особливого режиму використання. «Зелену книгу» вперше у світі розробили фахівці України. На відміну від «Червоної книги», «Зелена книга» звертає увагу на охорону не окремих видів, а цілісних рослинних угруповань. У ній представлено 126 рідкісних й типових рослинних угруповань, які потребують охорони.

«Зелена книга України» є офіційним державним документом, у якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, перебуваючих під загрозою зникнення та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні [5].

Укладачі «Зеленої книги України» користувалися й працями М.І. Котова: «Флора і рослинність крейдяних відслонень в Донецькому басейні та використання їх в сільському господарстві» (1939) та «Гірські соснові бори як проблема історичної ботанічної географії» (1947). Праці вченого стали важливим джерелом інформації при формуванні статей про рослинні угруповання звичайнососнових лісів (*Pineta sylvestris*) з домінуванням у травостой осики низь-

кої (*Carex humilis*) [6, с.99] та угруповання звичайнососнових лісів скумпіїєвих {*Pineta (sylvestris) cotinosa (coggygriae)*}, звичайнодубово-звичайнососнових лісів скумпіїєвих {*Querceto (roboris)-Pineta (sylvestris) cotinosa (coggygriae)*} та повислоберезово-звичайнососнових лісів скумпіїєвих {*Betuleto (pendulae)-Pineta (sylvestris) cotinosa (coggygriae)*} [6, с.107].

Підводячи підсумки, можна розподілити дослідження М.І. Котова з охорони рослин таким чином: складання списків рідкісних рослин, участь у створенні та організації заповідних територій, рекомендації щодо подальшого створення заповідників та ботанічних садів, участь у формуванні законодавчої бази щодо охорони рослин; публікація статей з охорони рослин та участь у конференціях. Робота вченого в галузі охорони рослин відіграла велику роль у збереженні флори України. За його сприяння було створено заповідник «Святі Гори» на Донеччині. Також М.І. Котов був одним з авторів «Закону про охорону природи УРСР». Працями вченого користуються й у наш час. Зокрема, до «Червоної книги України» та «Зеленої книги України» увійшли рослини та рослинні угруповання, на необхідність охорони яких вказував М.І. Котов.

1. Барбарич А. І. Пам'яті Михайла Івановича Котова / А.І. Барбарич, Т.Я. М'якушко, В.В. Протопопова // Укр. ботан. журн. — 1979. — Т. 36, № 3. — С. 275–276.

2. Борейко В.Е. Словарь деятелей охраны природы / В.Е. Борейко. — К.: Изд. киев. эколого-культ. центра, 2001. — 521 с.

3. Гористе (заповідник) [Електронний ресурс]. — URL : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Гористе_\(заповідник\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Гористе_(заповідник)). — Назва з екрану.

4. Доброчаєва Д.М. Наукова спадщина Михайла Івановича Котова (до 90-річчя з дня народження) / Д. М. Доброчаєва, В. В. Протопопова // Укр. ботан. журн. — 1987. — Т.43, № 1. — С. 97–99.

5. Зелена книга України [Електронний ресурс]. — URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/Зелена_книга_України. — Назва з екрану.

6. Зелена книга України / під ред. Я.П. Дідуха — К.: Альтерпрес, 2009. — 448 с.

7. Ільїнська А.П., Морозюк С.С., Протопопова В.В. Котов Михайло Іванович. Життя віддане ботаніці (до 110-річчя від дня народження) [Електронний ресурс]. — URL: <http://www.nbu.gov.ua/Ellib/botany/scientist/Kotov.pdf>. — Назва з екрану.

8. Котов М.І. Асканійська комісія при Наркомземі / М.І.Котов // Вісник сільськогосподарської науки. — 1922. — №4. — С.182.

9. Котов М.І. О предстоящем созыве первой сессии Асканийского Комитета / М.И.Котов // Наука на Украине. — 1922. - № 3. — С.253.

10. Котов М.І. Первая сессия Асканийского комитета / М.И.Котов // Наука на Украине. — 1922. — №4. — С. 370 — 372.

11. Котов М.І. Рослинність і флора заповідника «Гористе» і його околиць / М.І.Котов // Сб.: Природа заповідника АН УРСР «Гористе». — 1941. — С.95 — 117.

12. Котов М.І. Рослинність Карадага та його околиць / М.І.Котов // Український ботанічний журнал. — 1956. — Т.13, №4. — С.111 — 113.

13. Котов М.І. Святі Гори Артемівської округи / М.І.Котов // Матеріали охорони природи на Україні. — 1928. - №1. — С.115 — 126.

14. *Котов М.І.* «Святі Гори» на Артемівщині як забуток природи / М.І.Котов // Вісник природознавства. — 1926. — №3 — 4. — С.190 — 196.

15. *Котов М.І.* Совещание ботаников по участию в районировании Украины и в работах Аскании Нова / М.И.Котов // Наука на Украине. — 1922. - №2. — С.150.

16. *Котов М.І.* Список новых более редких и интересных растений, собранных нами, или наблюдающихся по р. Осколу в Воронежской губернии (б. Бирючинский и Валуйский уезд) и в Харьковской губернии (б. Купянский уезд) / М.И.Котов // Бюллетени общества естествоиспытателей при Воронежском государственном университете. — 1926. — Т.11, №1. — С.28 — 45.

17. *Котов М.І., Карнаух Є.Д.* Рослинність заповідників Сталінської області / М.І.Котов, Є.Д.Карнаух // Ботанічний журнал АН УРСР. — 1940. — Т.1, №3 — 4. — С.335 — 352.

18. *Котов М.І. Харкевич С.С.* Охорона природи в Українській РСР та завдання ботаніків / М.І.Котов, С.С.Харкевич // Український ботанічний журнал. — 1956. — Т.13, № 2. — С. 3—14.

19. *Червона книга України. Тваринний світ* / за ред. І. А. Акімова. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 600 с.

Одержано 19.02.2014

Ю.Л. Козубенко

**Известный украинский ботаник М.И.Котов и его вклад
в охрану растений Украины**

Освещается работа выдающегося украинского ботаника профессора М.И.Котова в области охраны растений в Украине. Показан его вклад в сохранение видового состава флоры Украины.